

madaniy o'lchovlarini tan olish hamda ularni muloqot jarayonida qo'llay olishni o'rganish ko'proq tadqiqotlar o'tkazish kerakligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Hall E. T. The hidden dimension. New York: Doubleday. 1966.
2. Usmanova Sh. Lingvokulturologiya. – Toshkent, 2019.
3. Иванова С.В. Лингвокультурологический аспект исследования языковых единиц: дисс. ... к. филол. н. –Уфа, 2003.
4. Комлев Н. Г. Компоненты содержательной структуры слова. – М., 1969.
5. Ощепкова В. В. Язык и культура Великобритании, США, Канады, Австралии, Новой Зеландии. – М.; СПб., 2004.
6. Томахин Г. Д. Америка через американизмы. М.: ВШ, 1982.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI MODALLIKNING AXBOROT VA ALOQA TURLARINI IFODALASHI

Zebo YODGOROVA

Qarshi davlat universiteti o'qituvchisi

***Annotatsiya.** Gazetada har qanday uzatilayotgan axborot har doim o'quvchiga voqelikni yoki ish-harakatni qanday vaziyatlarda bo'lgan yoki bo'lishini, boshqacha aytganda, ish-harakatning amalga oshishi real yoki noreal ekanligini izohlashga harakat qiladi. Bunda ma'no munosabatlarning real-noreal tiplari mayl kategoriyalari bilan ifodalanadi.*

***Kalit sozlar.** Gazeta matni, ekspressiv baho, leksik-grammatik kategoriya, leksik vositalar, lingvistik kategoriya, mediamatn, modallik, modallik kategoriyasi.*

Modallik kategoriyasini lingvokognitiv va lingvomadaniy akspektlarda o'rganish tilshunoslar oldida turgan dolzarb masalalardan biridir.

Ob'yektiv modallik bildirilayotgan fikrning voqelikka munosabati (real va noreal, imkoniyat va imkoniyatsizlik, zaruriyat va ehtimollik kabi)ni anglatadi. Grammatik hamda leksik vositalar (*mayl, modal so'z, yuklama, intonatsiya*) yordamida ifodalanadi. Subyektiv modallik esa so'zlovchining aytilayotgan fikr (*ishonch yoki ishonchsizlik, rozilik yoki norozilik, ekspressiv baho*)ga munosabatini ko'rsatadi va so'z tartibi,

intonatsiya, leksik takror, modal soʻz, yuklama, undov, kirish soʻz, soʻz birikmasi va kirish gaplar bilan ifodalanadi¹³⁷.

V.G. Gak modallik kategoriyasini keng maʼnoda tushunib, unga hamma ifoda shakllarini kiritadi. Chunki ularda obyektiv voqelikning realligi (tasdiq) yoki ehtimolligini aks ettirish (ifodalash) hamda soʻzlovchining subyektiv munosabati oʻz ifodasini topadi. Bunday holda modallikka quyidagilar kiradi:

1) gapni maqsadga koʻra yoʻnaltirish: darak, soʻroq, buyruq maʼnolari shu jihatdanki, birinchi gap voqelik – reallikni ifodalasa, ikkinchi va uchinchi gaplar esa gapning mumkin-ehtimolligini anglatib keladi;

2) tasdiq yoki inkor: birinchisi reallikni; ikkinchisi, noreal voqelikni ifodalaydi;

3) soʻzlovchi yoki subyekt harakatining aytilayotgan gap mazmuniga munosabati, uning obyektiv voqelikka boʻlgan munosabati va bahosi (voqeyiy-tasdiq, zaruriy, ehtimoliy, istak);

4) gapda (hukmda) ekspressiv maʼnolarning uygʻunlashib ketishi (turli xil his-tuygʻularning ifodalanishi): umid (ishonch), kutish, hayron qolish, norozilik va hokazolar¹³⁸.

Yuqorida aytib oʻtganimizdek, modallik lingvistik kategoriya sifatida ikki turga boʻlinadi: obyektiv va subyektiv. Obyektiv modallik har qanday gapning tarkibiy qismi va gapni tashkil etuvchi kategoriyalardan biridir. Obyektiv modallik ifodalangan narsaning voqelik, amalga oshish ehtimoli va vaqtinchalik aniqlik bilan bogʻliqligini ifodalaydi. U gap mazmunida zamon va voqelik maʼnolarini birlashtiradi va bu maʼnolar obyektiv-modal deyiladi.

Subyektiv modallik, aksincha, soʻzlovchining bildirilayotgan maʼlumotga munosabatini bildiradi. Bu soʻzning majburiy elementi emas va maʼruzachining subyektiv baholariga bogʻliq. Semantik jihatdan subyektiv modallik baholashning keng doirasini, shu jumladan, maʼlumotlarning mantiqiy malakasini ham, maʼruzachining hissiy reaksiyalarini ham qamrab oladi. Subyektiv modallik axborotga subyektiv

¹³⁷ Мирзаев И. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. 6 Т. – Т., 2000. – Б.43.

¹³⁸ Гак В.Г. Француз тили назарий грамматикаси. Дарслик. – Самарканд, 2002. – Б.108.

munosabat bildiruvchi ma'nolarni o'z ichiga oladi, lekin faktlar, xususiyatlar, hodisalar va ularning munosabatlariga asoslangan holda ob'yektiv hisoblanishi mumkin bo'lgan xususiyatlarni ham o'z ichiga olishi mumkin.

Olimlar modallik kategoriyasining bo'laklari sifatida gapning to'rtta funksional tipini taklif qiladi:

1. darak (yoki xabar);
2. so'roq;
3. buyruq;
4. istak¹³⁹.

Tildagi informativ modal kategoriya so'zlovchining uzatilayotgan ma'lumotga nisbatan ishonch yoki noaniqlik darajasini ifodalash bilan bog'liq. Ushbu turkum so'zlovchiga qancha ma'lumot ishonchli, ehtimoliy yoki taxminiy ekanligini ko'rsatishga yordam beradi. Informatsion modallik fikrni va ma'lumotga munosabatni yetkazishga imkon beradigan turli xil lingvistik vositalar va iboralarni o'z ichiga oladi.

Tildagi so'roq modal kategoriyasi savolning turli tuslarini ifodalash va ma'lumotni aniqlashtirish uchun ishlatiladi. Bu ma'ruzachiga savollar berish va u so'rayotgan narsaga qiziqish yoki noaniqlikni bildirish imkonini beradi. So'roq modal kategoriyasi ishonch yoki noaniqlik darajasiga oid savollarni shakllantirish uchun ishlatiladigan turli xil lingvistik vositalar va konstruktsiyalarni o'z ichiga oladi. So'roq modal toifasi aloqada muhim rol o'ynaydi va ma'lumotni topish, tasdiqlash yoki tushuntirish olish, shuningdek qiziqish yoki shubha bildirish imkonini beradi.

Buyruq – tildagi modal kategoriyalardan biri bo'lib, buyruqlar, talablar, so'rovlar yoki muayyan harakatlarni bajarish uchun chaqiriqlarni ifodalash uchun ishlatiladi. Imperativ modallikda odatda ikkinchi shaxsda (siz) ishlatiladi va buyruq ma'nosini yetkazish uchun maxsus moslashtirilgan fe'l shakli hisoblanadi. Imperativ modallik muhim modal kategoriya bo'lib, so'zlovchiga ko'rsatmalar berish yoki bajarilishi kerak bo'lgan harakatlarni so'rash imkonini beradi, bu uni kommunikantlar o'rtasidagi aloqa va o'zaro ta'sirning muhim elementiga aylantiradi.

¹³⁹ Корди Е.Е. Конструкции с глаголом *rouvoir* в современном французском языке. – Л.: Наука, 1990. – С.186-194.

Modallik kategoriyasida kognitiv modallik tushunchasi mavjud va bu – olamni bilish tizimini anglatadi¹⁴⁰. “Modallik kategoriyasi turli lisoniy vositalar yordamida namoyon bo’lib, obyektiv modallik diktunga, subyektiv modallik esa gapda ifodalangan obyektiv mazmunga so’zlovchining munosabatini ifodalaydi hamda modusga kirishi kuzatildi. Bu holda sintaktik modallik gapni shakllantirishdagi o’rni va subyektning gap mazmunidagi munosabat darajasiga qarab ikki guruhga – obyektiv va subyektiv modallikka bo’linadi. Obyektiv modallik gapni shakllantiruvchi zaruriy belgilardan biri, asosi hisoblansa, subyektiv modallik obyektiv modallik zamiridagi qo’shimcha modallikdir”¹⁴¹.

Shuni alohida ta’kidlash joizki, axborot oqimida jurnalistning kommunikativ niyati, uning gap mazmuniga emotsional munosabatini bildiruvchi subyektiv modallikka murojaati hisoblanadi. Ma’lumki, subyektiv modallik gapning faollashtiruvchi qismini tashkil qiladi hamda ularning tabiati va gap tuzilishidagi asosiy roli turli-tumanligi bilan ajralib turadi.

Ko’rsatilgan har bir guruh ichida modallikni ifodalovchi leksik vositalar ma’no jihatdan bir-biriga yaqin bo’lsa-da, shu bilan birga ularning har biri o’ziga xos ottenkalarni ifodalaydi yoki nutqda o’zi mansub bo’lgan semantik guruhdagi boshqa leksik vositalardan qo’llanishi jihatidan farqlanishini gazeta matni misolida kuzatamiz: Masalan, quyidagi misollarda **“mumkin”lik**, **“kerak”lik** modal so’ziga e’tibor qaratsak: **“Bunday misollarni xalqimiz tarixidan istalgancha keltirish mumkin”** (Xalq so’zi. 2020. №14); **“Ochig’i tan olish kerak, bugungi kunda barchasi o’zgargan bo’lishi mumkin”** (Xalq so’zi. 2022. №32). Birinchi misolda “mumkin”lik bildirilayotgan fikrning realligini bildirib, *holat, istak* ma’nosini anglatgan bo’lsa, ikkinchi gapda “kerak”lik – “mumkin”lik bilan qo’llanilgan fikr *ehtimollikni – noreallikni* anglatyapti.

Tildagi modallik kategoriyasi bir qancha jihatlarni qamrab oladi:

1. Tushunish shakllari va fe’l zamonlari orqali ifodalangan gapning real yoki norealligiga baho.

¹⁴⁰ Гетман З.А., Архипович Т.П. Модальность как общетекстовая категория. – Вестник МГУ., 2006. – С.34-48.

¹⁴¹ Гетман З.А., Архипович Т.П. Модальность как общетекстовая категория. – Вестник МГУ., 2006. – С.34-48.. – С. 49-50.

2. Modal fe'llar va boshqa modal so'zlar yordamida gapdagi voqea yoki harakatning ehtimoliyligi, zarurligi yoki maqsadga muvofiqligini baholash.

3. So'zlovchining u yetkazayotgan ma'lumotlarining ishonchligiga ishonch darajasini baholash.

4. Xabar, savol va induksiya kabi aloqa turlarini farqlash.

5. Tasdiq va inkor gaplarni bir-biridan farqlash uchun tasdiq va inkorni bildiruvchi so'zlardan foydalanish.

6. Ma'ruzachining xabar mazmuniga hissiy munosabatini ifodalash.

Shunday qilib, tildagi modallik axborot va aloqa usullariga munosabatning turli tomonlarini ifodalash imkonini beradi.

Yozuvchining matn mazmuniga hissiy va kommunikativ munosabati, shuningdek, sub'yektiv modallik, garchi gapning aktuallashuviga ta'sir qilsa ham, tabiati va jumla tuzilishidagi roli bilan shunchalik farq qiladiki, ularni modallikning bir grammatik yoki leksik-grammatik kategoriyasi doirasida birlashtirish mumkin emas bo'ladi.

Shunday qilib, mediamatnga dastlab asosan semantik va sintaktik nuqtayi nazardan yondashilgan. Mediamatn tahliliga diskursiv yondashish quyidagi masalalarni hal etishda ustuvorlik kasb etadi:

- mediamatnning semantik, struktur va mantiqiy tiplarini aniqlash;
- muallif intensiyasi;
- matn qismlari propositiv strukturasi munosabatlarini o'rganish;
- matnning leksik, sintaktik-semantik hamda modallik asosida muayyan hayotiy ta'limiy voqeliklarning o'quvchi ongiga yetkazishning o'ziga xos epik qonuniyat darajasi;
- reallik, mumkinlik, zaruriyat va baholash.

Modallik tilning ekspressivligida muhim rol o'ynaydi va so'zlovchining ma'lumot yoki harakatga munosabatini ko'rsatuvchi bayonotlarning ma'nosini aniqlashtirishga yordam beradi. Maxsus modal iboralar va ularning ma'nolari tilga qarab farq qilishi mumkin. Gazeta tilida modallik kategoriyasi matndagi ma'no, ishonch, voqelik va

tavsiyalar tuslarini yetkazishga yordam beradigan turli lingvistik vositalar va strukturalar orqali o'z aksini topadi.

Shunday qilib, gazeta tilidagi modallik voqealar, faktlar va fikrlarga munosabatni bildirishda, shuningdek, axborotning faktik, ehtimoliy yoki kutilgan ekanligini aniqlashda muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Гак В. Г. Француз тили назарий грамматикаси. Дарслик. – Самарқанд, 2002. – Б.108.
2. Гетман З. А., Архипович Т. П. Модальность как общетекстовая категория. – Вестник МГУ., 2006. – С. 34-48.
3. Мирзаев И. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. 6 Т. – Т., 2000. – Б.43.
4. Корди Е. Е. Конструкции с глаголом *rouvoir* в современном французском языке. – Л.: Наука, 1990. – С. 186-194.

ZOONIMIK KOMPONENTLI FRAZEOLOGIK BIRIKMALARNING TAHLILI

Dilshod MUHITDINOV
O'zDJTU o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada ingliz va o'zbek tilidagi zookomponentli frazeologik birikmalarning qiyosiy tahlili olib boriladi. Muallif frazeologik birikmalarning kognitiv-lisoniy tomonlarini ikki tilda yoritib, birikmalarning millatlar madaniyatida va nutqda qo'llanilishini misollar bilan ko'rsatadi. Shuningdek, lug'at boyligini oshirishda frazeologik birikmalarning o'rni hamda ularni o'quvchilarga o'rgatish yuzasidan maslahatlar berib o'tadi.

Kalit so'zlar: til birligi, allegoriya, frazeologik ibora, idioma, zoonimik komponent, ramz, xalq og'zaki ijodi, ta'sirchanlik, ko'chma ma'no, so'z boyligi, ahamiyat, qo'llanish, ona tili, adabiy til.

Ikki va undan ortiq so'zlardan tarkib topgan va yaxlit bir ko'chma ma'no ifodalaydigan, ta'sirchanlikka ega bo'lgan til birligi ibora deyiladi.